

KATARÍNA DUDOVÁ*

Jazykový obraz remesla v slovenskej a poľskej frazeológii

DUDOVÁ, K.: Linguistic Image of the Handicraft Preserved in Slovak and Polish Phraseology. *Slavica Slovaca*, 53, 2017, No. 3-4, pp. 19-28 (Bratislava).

The aim of the article is reconstruct the linguistic image of the handicraft in the minds of Slovak and Polish ancestors through rich material resources, namely phraseology (especially paremiology) units collected in majestic work of A. P. Zátarecký and in research publication of E. Młynarczyk, but also in the other phraseological and explanatory dictionaries. On this material basis we approach not only the general perception of the craft in the Slovak and Polish traditional image (Chapter I), but we compare the character and status of some specific, the most advanced crafts in the phraseology of both languages (Chapter II).

Craft, Linguistic image, Phraseology.

Dôležitou súčasťou každodenného života (dedinskej i mestskej) spoločnosti boli v minulosti remeslá, ktorých produkty či služby uspokojovali základné i ďalšie potreby obyvateľstva. Úloha remeselnej činnosti v existencii a kultúre národa sa uchovala v jazyku, a to nielen v lexike označujúcej jednotlivé remeslá, v pomenovaniach osôb vykonávajúcich remeselnú činnosť, v názvoch remeselných náradí, činností či miest práce, ale rovnako aj v ustálených slovných spojeniach s obrazným charakterom.

Obraz remesla v povedomí slovenských i poľských predkov rekonštruujeme prostredníctvom bohatého materiálového zdroja, ktorý predstavujú predovšetkým frazeologické (najmä paremiologické) jednotky¹ zaznamenané v zberateľskom diele A. P. Zátareckého² a vo výskumnej práci E. Młynarczykovej,³ ale aj v ďalších frazeologických⁴ i všeobecných výkladových slovníkoch.⁵ Na tejto materiálovej báze priblížime nielen celkové vnímanie samotného remesla v slovenskom a poľskom tradičnom obraze sveta (I. kapitola), ale porovnáme charakter a spoločenské postave-

* PhDr. Katarína Dudová, PhD., Katedra slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Štefánikova 67, 949 11 Nitra.

¹ Otázka poľsko-slovenskej frazeológie sa venoval Ferdinand Buffa, ktorý zostavil slovník zachytávajúci poľskú frazeológiu v konfrontácii so slovenskou frazeológiou. Buffa, Ferdinand: *Frazeologický slovník poľsko-slovenský*. Prešov: Náuka, 1998. 276 s.

² Zátarecký, Adolf Peter: *Slovenské prislovia, porekadlá a úslovia*. Bratislava: Tatran, 1974. 756 s.

³ Młynarczyk, Ewa: *Nie święci gamki lepia. Obraz rzemiosła w polskiej frazeologii*. Krakov: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013. 298 s.

⁴ Habovštiaková, Katarína – Krošláková, Ema: *Človek v zrkadle frazeológie*. Bratislava: Tatran, 1990. 224 s. Smiešková, Elena: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 272 s. *Slovník frazeologický jazyka polskiego*. 1. a 2. diel. Red. Stanisław Skorupka. Warszawa: Wiedza Powszechna 1987. 788 s., 905 s.; *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*. 1.-4. diel. Red. Julian Krzyżanowski (1.-3. diel), Stanisław Świrko (4. diel). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969-1978, 880 s., 1165 s., 996 s., 627 s.

⁵ *Krátký slovník slovenského jazyka*. Hlavní redaktori: J. Kačala, M. Pisárčiková a kol. Bratislava: Veda, 2003. 985 s.; *Slovník súčasného slovenského jazyka*. 1.-3. zv. Red. Klára Buzássyová – Alexandra Jarošová a kol. Bratislava: Veda 2006, 2011, 2015. 1134 s., 1087 s., 1104 s.; *Slovník slovenského jazyka*. 1.-5. zv. Red. Štefan Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959, 1960, 1963, 1964, 1965. 815 s., 648 s., 912 s., 760 s., 848 s.

nie niektorých špecifických remesiel (II. kapitola). Pôjde o najviac rozšírené potravinárske a textilné remeslá, ktoré majú vo frazeológii oboidvoch jazykov najbohatšiu reprezentáciu jednotiek.

I. Obraz remesla v slovenskej a poľskej frazeológii

V slovenčine a poľštine sú prítomné frazeologické jednotky, v ktorých sa odráža celkové vnímanie remesla/rzemiosła ako jednej z pracovných oblastí zaoberajúcej sa „spracúvaním surovín na základné životné potreby“⁶ a „vykonávaním a napravovaním predmetov každodenného úžitku“⁷. Osobou vykonávajúcou remeslo je remeselník/rzemieślnik, ktorého sémantické vlastnosti sú v jazykovom obraze sveta tematicky najužšie späté so špecifickou remeselnou prácou. Slovenská a poľská frazeológia odráža viacspektrálny (s dôrazom na aspekt existenčný, spoločenský a etický) a viacvrstvový obraz remesla a remeselníka.

Jedno remeslo – existenčné zabezpečenie remeselníka. Remeselná činnosť je v slovenskom i poľskom jazykovom obraze sveta interpretovaná ako zdroj živobytia, existenčného zabezpečenia *Remeslo živi., Remeslo je zlatá baňa. – Remeslo je zlatý srp., Remeslo má zlaté dno., Rzemiosło ma złote dno.* Hoci práca remeselníkovi neprináša veľký zárobok, stačí na pokrytie základných životných potrieb: *Remeselník – zlatá babka; keď netečie, aspoň kvapká., Remeselník – zlatá ruka, čo zarobí, to presúka.* V poľskom obraze remesla sa existenčný aspekt spojený s nižším zárobkom odráža v parémiách: *Kupcy, rzemieślnicy grosza groszem gonią.; Dla zysku sporego leda kto się dobrym rzemieślnikiem ozwie.* Je však potrebné, aby remeselník robil svoje remeslo a nezaoberal sa inými pracovnými či zárobkovými činnosťami *Remesla sa drží!, Niechby każdy pilnował swego rzemiosła.*

Viac remesiel – zlé existenčné zabezpečenie remeselníka. Ak sa niekto venuje viacerým remeslám, nerobí ani jedno remeslo dobre, a tak je jeho práca vnímaná negatívne ako existenčne nespoľahlivá: *Čo viac remesiel, to väčšia psota., Deväťorý remeselník, desäťorý žobrák. – Deväťoro remesiel a desiata psota (žobrota)., Veľa remesiel, veľa nešťastia., Kto mnoho remesiel zná, býva žobrák., Kto nit majstrom čemu, toten katom temu.* Kritický pohľad na nešpecializovanú a rôzne zameranú prácu je spoločný pre slovenský i poľský paremiologický obraz remesla, čo ilustrujú aj poľské jednotky: *Siedm rzemiosł, czternaście nieszczęścia., Partaczem taki rzemieślnik, który wiele rzemiosł umie.*

Spoločenské hodnotenie remeselníka. Spoločenské hodnotenie samotného remeselníka sa odvíja od výsledkov jeho práce. Slovenská a poľská frazeológia odráža tento sémantický znak remesla v jednotkách, ktoré poukazujú na kvality remeselníka podľa jeho produktov: *Práca chváli majstra., Z roboty možna rzemieślnika poznać.; Jaki rzemieślnik, taka robota., Mistrza dobrego z malej sztuki poznać.* Pozitívne je tiež vnímaný remeselník, ktorý sa vyznačuje fyzickou silou a pracovitosťou *Oberučnému kováčovi remeslo sa darí.,* čoho spoločenským protikladom je lenivý, slabý a nikomu nepotrebný remeselník *Remeslo mu smrdí., Lichy majster niech psu buty robi.*

Zlý remeselník – neodborník. Spoločným znakom slovenského a poľského jazykového obrazu remesla je vnímanie nešikovného, nespoľahlivého a zlého remeselníka (fušer/fuszer, partacz), ktorý vykonáva prácu neodborne, čím kazí remeslo tomu, kto mu rozumie, ako to vidieť v slovenských frazeologických jednotkách: *Neučení majster hotový kat., Fušuje niekomu do remesla., Ty sa do toho remesla nerozumieš.* Nežiaduce vstupovanie do kompetencií iného remeselníka negatívne hodnotí aj poľská frazeológia (*Niechby każdy pilnował swego*

⁶ Slovník slovenského jazyka. III. P – R. Red. Š. Peciar. I. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1963, s. 724.

⁷ Słownik języka polskiego. Red. Elżbieta Sobol a kol. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2006, s. 884.

rzemiosła.), ktorá osobu fušera metaforicky označuje ako *Majster zepsuj, Majster przez dwa f, Majster Hugo robi nie na długo, Z niego majster jak z koziej dupy trąbka*.

Dobry remeselník – odborník. Naopak dobrým remeselníkom je špecialista, ktorý rozumie svojmu remeslu, je v ňom dostatočne zručný, a preto treba dôverovať jeho práci. Dokladom tohto presvedčenia sú viaceré slovenské i poľské príslovia, ktoré ukazujú, že každé remeslo si vyžaduje šikovnosť a špeciálne schopnosti: *Każdę remeslo má svoj fortieł (kumšt)*., *Każdy w swym rzemiośle biegły*., *Każdymu w swym rzemieśle wierzyć trzeba*. Tiež sa však vyžaduje, aby remeselník bol dobre vyučený svojmu remeslu: *Remeslo sa na potoku nezačiera*., *Neučeny majster hotowy kat*.

Nečestné remeslo. V poľskom paremiologickom obraze remesla sa stretávame s príkladmi, ktoré naznačujú, že remeslo je niekedy vykonávané aj nečestným spôsobom, čo vedie zákazníkov k opatrnosti, aby odmenu za prácu nedávali remeselníkovi vopred: *Rzemieślnikowi przed czasem nie płać, koni na bórğ nie przedawaj, żony bez posagu do domu nie bierz*.

Organizácia remesiel do cechov. Remeslá boli organizované do cechov (napr. do mlynárskeho cechu, krajčirského cechu, plátennického cechu a pod.), čo sa odráža v slovenskom prísloví *Aké remeslo, taký cech*. Cech organizoval príslušníkov určitého remesla a chránil ich záujmy, a teda bolo v záujme remeselníka, aby dbal o členstvo v cechu: *W który się kto cech wpisze, tego niech pilnuje*.

Hierarchia v cechoch. Slovenské i poľské parémie ukazujú, že v cechoch vládla hierarchia predovšetkým medzi majstrom ako vyučeným remeselníkom majúcim oprávnenie viesť samostatnú dielňu a učňom (tovarišom, čeladníkom), ktorý sa iba učil remeslu: *Towariś niewie nič*., *Nejednaj sa s towarzysom, ale s majstrom*., *Lepiej się udać do majstra niż do czeladnika*. Preto majster bol vyhľadávaný a dobrý remeselník (*Našiel na ňom dobrého majstra*. – *Padol na dobrého majstra*., *Dobry majster!*), kým pozícia učňa bola často neľahká: *Uczeń – muczeń*., *Od wszystkiego towarzys, a od chleba majster*. Poľská frazeológia ukazuje, že vzťahy v cechu sa odvodzovali aj od veku členov: *Młodszy się w cechach posługują*.

Majster. O tom, že majstrom či remeselníkom sa človek stáva postupne, hovoria niektoré slovenské i poľské parémie: *Z človeka majster, Nikt się majstrem nie urodzi*., *Nie zaraz się rzemieślnik z ucznia stanie*. No ani skutočným majstrom nebol iba ten, kto sa chválil titulom: *Majster na ryby, lenże sa wody boji*., *Nie każdy mądry, co go majstrem zowią*. Medzi majstrami bola určitá konkurencia či rivalita: *Majster nad majstra*., *Majster majstrowi kole 'majster majstrowi wyćita chyby'*.

Jedinečné znaky špecifických remesiel. To, že každé remeslo má svoje jedinečné znaky, podľa ktorých možno spoznať remeslo i remeselníka, ukazujú nielen tieto slovenské a poľské príslovia *Aké remeslo, taký címer*., *Każdę remeslo má swój fortieł (kumšt)*., *Każde rzemieślo ma swoje zwyczaję*., ale aj niektoré špecifické remeslá priblížené v II. kapitole.

II. Obraz niektorých špecifických remesiel uchovaný v slovenskej a poľskej frazeológii

Osobitnú skupinu frazeologických jednotiek, ktoré sú tematicky najvýraznejšie zviazané so špecifickým remeslom, tvoria najmä parémie s komponentom označujúcim niektoré z potravinárskych remesiel alebo jeho derivát. Hoci slovenská i poľská frazeológia zachytáva realie spojené s viacerými potravinárskymi remeslami (napr. sk. medovníkárstvo/pl. piernikarstwo; sk. pivovarníctvo/pl. piwowarstwo; pl. krupiarstwo), najsilnejšie sa tematicky dotýka a najbohatšie sa odráža vo frazeológii obidvoch jazykov mlynárstvo/młynarstwo a čiastočne aj mäsiarstvo/rzeźnictwo (masarstwo).

Obraz remesiel zviazaných s výrobou oblečenia i bytového textilu tvoria v slovenskej a poľskej ľudovej frazeológii najmä tie, ktoré sa zaoberali výrobou plátna i súkna (plátnennictwo/plóciennictwo, tkáčstvo/tkactwo; súkennictwo/sukiennictwo, pradenie/przędzalnictwo) a šitím hotových odevov (krajčírstvo/krawiectwo). Okrem nich však ľudová tvorba spojená s textilnou výrobou zahŕňa aj ďalšie remeslá, ako sú čipkárstvo, výšivkárstvo, cajgárstvo, klobučníctvo, krpčiarstvo, papučiarstvo a i., ktoré majú v parémiách obidvoch porovnávaných tradičných kultúr oveľa slabšie zastúpenie.

2. 1. Obraz mlynárstva

Mlynárstvo je jedno z najstarších remesiel na svete. Na Slovensku i v Poľsku za začalo šíriť od 13. storočia. Za feudalizmu mohli mlyny budovať najmä kláštory a cirkevné inštitúcie, šľachta a slobodné kráľovské mestá. Právo mlyna vykonával zemepán priamo prostredníctvom svojich poddaných mlynárov, od 18. storočia ho dával mlynárom do prenájmu. V slovenskom i poľskom paremiologickom obraze sveta sa mlynárstvo najzjavnejšie odкрýva cez komponent osoby, ktorá toto remeslo vykonáva a prostredníctvom ktorej sa odкрýva obraz mlynárstva v týchto sémantických vrstvách:

Mlynárova rodina. V slovenských parémiách je to mlynár, no aj mlynárka, ktorí sa odlišujú v zodpovednosti pred nadriadenými: *Keď nemelie mlynár, melú jeho., Najväčšie mýto berie mlynárka.*, t. j. ‘mlynár je zodpovedný pred zemepánom, tovariš pred majstrom, a len mlynárka pred nikým’. V poľskej frazeológii sa obraz mlynárskeho remesla odráža cez osobu mlynára a mlynárky (*thusta jak mlynarka, wystrojil się jak mlynarka*), ale aj zvierat, o ktoré sa mlynárska rodina stará (*syty jak mlynarska kura, delikatny jak mlynarski pies*).

Spoločenské postavenie. Majetnosť. Spoločným sémantickým znakom obrazu mlynárstva v slovenčine i poľštine je dobrá materiálna zabezpečenosť, ktorá ovplyvňuje sociálne i spoločenské postavenie mlynára a jeho rodiny v dedinskej spoločnosti. V porovnaní s inými remeslami je mlynárstvo majetkovo výnosné *Mlynára sa múka lapá a ševca smola., Krajčír, mlynár a bača najlepší pšóres majú.* ‘osoh berú z toho, čo im je zverené’. Prospech z priaznivých prírodných podmienok má predovšetkým samotný mlynár zaoberajúci sa tým, z čoho má sám zisk *Každý mlynár na svoje koleso vodu naráža., Mlynári sú hodní chlapi, keď im pytel tlapy, tlapy!* Výnosnosť mlynárskeho remesla zvyšujú nielen dobré prírodné podmienky, ale aj platba za mlynárovo služby v naturáliách (*Mlynarze i pekarze nie kradną, sami im ludzie znoszą.*), môže ísť aj o časť z roľníckej žatvy (*Ziarnko do ziarnka dla mlynarza miarka.*).

Závislosť od vhodných prírodných podmienok. Úspešnosť mlynárskeho remesla nie je ani tak závislá od jeho fyzickej námahy *Mlynárovi voda doženie.*, ale skôr od prírody: a) od dostatku vody v mlyne *Mlynár, keď má vodu, pije víno. - keď nemá vody, pije vodu., Mlynár sedí na kolese, a voda mu všetko nesie., Suchý mlynár.* ‘bez vody’, ako aj b) od času žatvy *Keď mlyn stojí, vtedy mlynár počúva, kde mláčia.* Aj v poľskom jazykovom obraze zabezpečuje mlynárovo živobytie viac príroda (voda, ale i vzduch) ako jeho vlastné sily: *Tracznemu i mlynarzowi sama voda pieniądze niesie., Taki sobie mlynarz dobry, jak i wojewoda: wojewodzie robią ludzie, mlynarzowi voda.*

Biela farba. Najvýraznejším znakom mlynárskeho remesla je biela farba, t. j. farba múky, ktorá sa v slovenčine prirovnáva k snehu (*Mlynárčici sa bijú.*) a v slovenčine i poľštine sa s ňou spája stav byť zamúčený: *Kto do mlyna chodí, ľahko sa zamúči; Mlynarz nie umączony – rzadka rzecz., Kto miele we młynie, umączy się., Mokry strzelec, suchy rybak, czarny mlynarz a biały kominarz to wszystko diabla warte.* Iným znakom mlynárskeho remesla v slovenčine bol proces mletia, ktorý sa prirovnával k ‘mletiu’ jazyka, k neúčtočnej a zbytočnej reči (*Viac otrúb ako múky. – Viac otrúb namele jazyk ako sto mlynárov.*)

Pracovné nástroje. V slovenskej a poľskej frazeológii nachádzame spoločnú jednotku *Mlynár sa vtedy prebudí, keď mu mlyn zastane./Młynarzowi przerwie się spanie, gdy mu młyn stanie.*, ktorá má nemecké znenie *Wenn die Mühle des Nachts stehen bleibt, wacht der Müller auf.* a poukazuje na niektoré aspekty práce spojenej s mlynárskym remeslom. Ide o pracovný nástroj, ktorým neboli mlynárove ruky, ale stroje dávajúce do pohybu mletie. Keď mlyn fungoval správne, mlynár sa nemusel priamo fyzicky namáhať, mohol spať. Hlavnou funkciou mlynára bolo dohliadať na činnosť strojov, musel mať sluch dobre vycvičený na zvuky fungujúceho mlyna. Stála kontrola stroja a ostražitosť mohli mlynára unaviť, a tak zaspal.

Zhrnutie. Hoci slovenský a poľský tradičný obraz mlynárskeho remesla sa neodráža v početných totožných jednotkách, tvoria ho viaceré spoločné a blízke sémantické rysy: vysoký sociálny status remesla, majetnosť mlynára, závislosť od priaznivých prírodných podmienok a činnosti strojov v mlyne, najsilnejším atribútom je biela farba.

2. 2. *Obraz mäsiarstva*

Ďalším remeslom zviazaným s potravinárskou výrobou bolo mäsiarstvo, ktoré má v slovenskej i poľskej frazeológii oveľa nižšie zastúpenie v počte tematicky najsilnejších jednotiek, ako to bolo v prípade mlynárskeho remesla. Súvisí to s faktom, že v oboch krajinách bolo mäso zriedkavou potravinou chudobných, kým zámožnejšie rodiny si mäso mohli dovoliť častejšie, ba aj každodenne. Najstaršie mäsiarske cechy vznikali v kráľovských mestách. Od konca 18. storočia sa mäsiarske remeslo začalo prudko rozvíjať (na konci 18. storočia vzniklo na Slovensku vyše 90 mäsiarskych cechov, v roku 1890 bolo v slovenských župách 2 351 mäsiarskych a 1 189 údenárskych dielni a v roku 1930 bolo 1896 mäsiarskych dielni)⁸. V slovenskom a poľskom ľudovom obraze nachádzame tieto znaky mäsiarskeho remesla:

Schopnosti mäsiara. Slovenská frazeológia ukazuje, že ak sa chcel mäsiar užiť, musel vedieť mäso lacno nakupovať *Mäsiar, keď nevyšteká, veru nevyseká. – Mäsiar nevyseká toporom, ak nie jazykom. – Ak ho (mäso) mäsiar na trhu nevyšteká, na kláte ho nevyseká.* a mať kvalitný, zdravý dobytok určený na zabitie. Preto pri snahe predáť lacné, no menej kvalitné mäso riskoval dobrú povesť: *To len taký mäsiar: kde tu svinka zdochla?*

Zvieratá. V poľskom obraze mäsiarstva sa stretávame so špecifikáciou druhov zvierat určených na zabitie (vôl, koza, ovca, býk): *jak koza do rzeźnika idzie, spaśny jak byk na masorza, Każde ciele znajdzie rzeźnika, Wołu do rzeźnika, krowę do byka.* Okrem zabíjaného dobytku boli súčasťou mäsiarskych jatiek aj iné zvieratá, najmä psy, ktoré žrali mäsový odpad. Vidíme to v slovenskej paremiologickej jednotke *Za krajčiom veš, za mäsiarom pes.* Psy boli neoddeliteľným prvkom mäsiarskeho remesla aj v poľskom tradičnom jazykovom obraze (*rzeźnica – wietrzy jak pies koło rzeźnicy*).

Mäsiarske produkty. V slovenskej paremiológii je mäsiarstvo najužšie späté s cenou mäsa, ktorá bola neprijateľná pre početné vrstvy nemajetných obyvateľov. Za dobré mäso sa muselo viac platiť: *Aký mäsiar, taká jatka; aká cena, taká šatka.* Mäsiarske remeslo sa tak nepovažovalo za veľmi výnosné, resp. sa mäsiar za života nedožil väčšieho bohatstva: *Kupca, mäsiara a sviňu šacujú, keď sa minú.* V poľskej ľudovej frazeológii je menej zvýraznený sociálny aspekt spojený s cenovou nedostupnosťou mäsa pre široké ľudové vrstvy obyvateľstva a skôr sa uprednostňujú iné sémantické vlastnosti mäsiarskych produktov. Napríklad sa tieto výrobky považovali za lepšie ako pečivo (*Zna i głupi, czemu rzeźnik lepszy od piekarza.*), mali zdravotný vplyv na človeka (*Lepiej posłać po rzeźnika niż po doktora./Lepszy dać masorzowi*

⁸ Viac na internetovej stránke: <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/masiarstvo/>.

niž *dochtorowi.*), hodnotili sa rôzne druhy mäsových výrobkov (*Pewniejsza kielbasa w rynce niżli szynka u rzeźnika.*).

Zhrnutie. Mäsiarstvo v slovenskej a poľskej ľudovej frazeológii nie je zachytené v totožných jednotkách. Najvýraznejšou sémantickou kategóriou v obidvoch jazykoch je produkt práce mäsiara (*Dobry mäsiar má aj dobrú jatku.*; *Szewc do skóry, a rzeźnik do mięsa.*), ktorý je v slovenčine rozvítý najmä zo sociálneho a ekonomického hľadiska, kým poľský obraz mäsiarskeho remesla sleduje skôr kvalitatívnu stránku mäsa. V poľskom i slovenskom vnímaní mäsiarskeho remesla je pes spoločným prvkom sprevádzajúcim priebeh mäsiarskych jatok, medzi ďalšie zvieratá patria tie, ktoré boli chované na mäso, a teda určené na zabitie.

2. 3. Obraz plátenníctva a súkenníctva

Manufaktúrna a neskôr fabrická výroba plátna sa rozvíjala na území Slovenska a Poľska najmä v 18. storočí a v 1. polovici 19. storočia. V slovenských a poľských parémiách odrážajúcich remeslá zviazané s výrobou plátna i súkna sa odкрýva jazykový obraz cez osobu, ktorá remeselnú činnosť vykonávala (jej rodové rozlíšenie a sociálne zabezpečenie), charakter remeselnej činnosti, povahu výrobného produktu.

Osoba vyrábajúca plátno a súkno. Stretávame sa s viacerými špecializáciami, t. j. tkáč, plátenník, súkenník, priadka, ktoré si boli veľmi blízke a vzájomne sa dopĺňali, o čom svedčia viaceré paralely v slovenčine: *Tenký plátenník. – Tenký súkenník., Ešte je nič, keď sa tkáč díva na súkenníka, ale keď mäsiar!, Veľkonočná priadka, turična tkáčka a sobotná práčka bývajú zlé gazdiné. Z pohľadu poľskej frazeológie je s výrobou plátna spájaná predovšetkým práca tkáča, ktorá bola hodnotená podľa schopností remeselníka (*Lepsze robi plótno dobry tkacz na złym warsztacie niżeli zły na dobrym.*) a nevyžadovala si od neho toľko fyzickej námahy: *Lepiej być przy tkaczu jak przy rębaczu., Nie masz ci to jako tkaczom, gdy on siedzi, nogi skaczą* ‘tkáč pri práci iba sedí a bez väčšej námahy pohybuje nohami’. V poľských parémiách sa odráža skutočnosť, že súkno bolo určené predovšetkým na výrobu oblečenia (napr. mužských nohavíc): *Jak stępowane sukno bywa na nadragi, tak zrazu huczą, potem kurczą się posagi* ‘ako sa zrazí súkno na nohavice, tak veľké veno sa vplyvom času tiež zmenší, zrazi’.*

Rodové rozlíšenie remeselníka. V ľudovej frazeológii sa ukrýva rodové rozlíšenie remeselníkov, ktoré naznačuje, že pradenie vykonávala iba osoba ženského pohlavia (priadka), kým samotné tkanie nebolo iba výsadou mužov (tkáč, plátenník): *Veľkonočná priadka, turična tkáčka a sobotná práčka bývajú zlé gazdiné.* Poľská ľudová frazeológia ponúka bohatý obraz priadky, ktorá tvorila nite z prameňov vlákna: *Póty prządka nič ciagnie, póki ma przędziwo.* a mala tiež svoj podiel na výrobe plátna: *Jaka prządka, takie plótno.* Priadkou bola vždy žena rôznej vekovej kategórie, čo umožňovalo prenášať remeslo z generácie na generáciu: *Niech już i tak będzie, jak stara baba naprzędzie., Dawniej matka gospodyni nauczała prząsć, dziś z córkami próby siąsć.*

Sociálne zabezpečenie remeselníka. Atribút „tenký“ (chudobný) vo viacerých slovenských parémiách indikuje slabé sociálne zabezpečenie všetkých remeselníkov zaoberajúcich sa výrobou plátna a súkna: *Tenká priadka si bola od hrubej požičať rubáša., Tenký plátenník. – Tenký súkenník.* či vo folklórnej detskej hre *Tenká priadka, pod’ do tanca! Nemám si čo obliecť.* Slovné spojenie „tenko upradené“ sa metaforicky prenáša na jav zatajovania niečoho: *Nič nenie tak tenko upradeno, aby nebolo na svetlo preneseno.*

Kvalita plátna. Obzvlášť cenené bolo v obidvoch obrazoch sveta husté, hrubé, pevné a hladké plátno, o čom svedčia viaceré slovenské paremiologické prirovnania *Plátno krásne ako kvet. – Plátno husté ako dub., Postav krásny, hladký ako šiba.* Poľské príslovia sa kriticky vyjad-

rujú k plátnu, ktoré tieto kritériá nespĺňalo: *To je rzádki plótno, jedna nic się drugij nie dowolá.; Cenci plótno i cenci kochanié prędko się rwia.*

Obchodovanie s plátnom. Napriek tomu, že kvalitné plátno bolo žiadané, existenčné potreby nútili remeselníka so svojim výrobkom obchodovať, o čom svedčí slovenská paremiologická jednotka *Plátno je vždy hotový peniaz.*

Lokálny aspekt remesla. Najviac slovenských plátenníkov bolo na Orave, odkiaľ museli často vycestovať z domu do sveta, aby svoje produkty predali: *Vtedy bude súdny deň, keď v Gemerí všetci Ratkovci, v Nitre všetci Brezováci, v Turci všetci šefraníci, v Orave plátenníci, vo Zvolene čipkári na Vianoce budú doma.* Lokálny aspekt remesla sa v poľskej frazeológii uplatňuje v zmysle celej poľskej krajiny, ktorá sa vyznačovala dobrou produkciou súkna: *wози sukno do Wielkiej Polski 'robi nepotrebnú prácu'.*

Časový aspekt remesla. Okrem lokálneho hľadiska sa v slovenských parémiách stretávame s časovým (kalendárovým) kontextom, kedy neslobodno priasť a tkať: *Veľkonočná priadka, turična tkáčka a sobotná práčka bývajú zlé gazdiné.* Čas pradenia sa odráža aj vo viacerých poľských frazeologických jednotkách: *W listopadzie kobieciny przęda swe kądziele, a co święto, co niedziele, brzęczy gdzieś wesele., W Nawrócenie świętego Pawła nie należy prząść, ażeby krety nie zryły pola.*

Charakter remeselnej činnosti. Proces výroby plátna i súkna bol spojený s prepletaním a ťahaním tenkých nití do priechnej sústavy v tkanine, a preto si vyžadoval od remeselníka dlhoročné skúsenosti i schopnosti, medzi ktoré patrilo dobrý zrak. Požiadavky kladené na túto remeselnú prácu sa stali v slovenčine predmetom prirovnania k iným vydareným či nevydareným ľudským činnostiam: *Ide mu to ako slepému tkáčovi utok., Súka ako súkenník.* Zaujímavé miesto tu má slovenská jednotka *Niekedy aj starý tkáč pomoce. – Niekedy aj starý kallec priadzu pomaší.,* ktorá má sémanticky podobný, no formálne odlišný poľský ekvivalent *Najlepszemu piekarzowi czasem chleb się nie uda.* Obidve jednotky poukazujú nielen na to, že aj ten najskúsenejší a najlepší remeselník môže občas urobiť chybu vo svojej práci, ale zároveň poukazujú na základné prvky práce pekára a tkáča, t. j. pečenie chleba a namotávanie priadze.

Zhrnutie. Slovenská, ako aj poľská frazeológia ponúka širokospektrálny obraz výroby plátna a súkna. Nachádzame tu spoločné sémantické znaky, ktoré sa prejavujú v rodovom rozlíšení remeselníka, v špecifikácii kvalitného remeselného produktu, identifikácii času i miesta vykonávania remeselnej činnosti.

2. 4. Obraz krajčírstva

Krajčírstvo sa ako samostatné remeslo vyčlenilo na Slovensku v 13. a 14. storočí, od 14. storočia sa v Poľsku rozvíjalo najmä v mestách a prvé cechy vznikali v 15. storočí. Obraz krajčírstva je v slovenskej a poľskej frazeológii zachytený z viacerých aspektov, a to predovšetkým cez osobu remeselníka (rodové rozlíšenie, schopnosti a pod.), jeho pracovné nástroje, špecifické remeselné činnosti.

Rodové rozlíšenie remeselníka. Krajčírstvo sa v slovenskej frazeológii vníma ako remeslo vyžadujúce si nielen jemnú prácu, ale často aj veľmi jemnocitného remeselníka mužského (krajčír) či ženského pohlavia (zastar. ševkyňa, nár. švačka, šivačka): *Šivačka, vyšila vtáčka a zjedla voľa. – Švačka zrobi vtačka, a pri temu voľa zji., Ševkyňi sviňa pred prahom zdochne., Za krajčírom veš, za másiarom pes..*

Závislosť od cudzieho materiálu. Obraz krajčírského remesla v poľskej frazeológii ukazuje, že krajčír musel prispôbiť celú svoju prácu materiálu, ktorým disponoval: *Tak krawiec kraje, jak mu materii/sukna staje.* Bol závislý od cudzieho materiálu určeného na šitie *By nie*

cudze platki, nie miał by krawiec karwatki., čo viedlo k podozreniu, že z neho kradne *Krawiec – sluga Boży: jednemu weźmie, drugiemu doloży.*

Existenčné potreby remeselníka. Remeselník mal väčšie nároky na živobytie ako ostatní *Od surovej kapusty kováč ozdravel, krajčír umrel.*, *Šivačka vyšila viáčka a zjedla vola.* – *Švačka zrobi vtačka, a pri temu vola zji.*

Neschopnosť postarať sa o hospodárstvo. Obraz osoby vykonávajúcej krajčírskoe remeslo bol v slovenčine spojený s neschopnosťou dostatočne sa postarať o hospodárstvo *Ševkyni sviňa pred prahom zdochne.*, lebo samotné remeslo jej bolo užitočnejšie, prinášalo väčší existenčný ošoh *Krajčír, mlynár a bača najlepši pšóres majú.*

Krajčírské činnosti. Protikladné krajčírské činnosti šitie a páranie (rozdeľovanie zošitých častí látky) sú v slovenčine významovým podkladom pre označenie zbytočnej či zle organizovanej práce v jednotke *Vo dne šije, v noci pára.* s ďalšími paremiologickými variantmi *Jeden šije, druhý pára.*, *Jeden šije, druhý pára, trecí dzievča nahovára.* V poľskom obraze remesla sa stretávame s etapami šitia: 1. meranie: *Jeden chodzi w mierze, drugi suknią dzierze.* 2. strihanie: *Tak krawiec kraje, jak mu materii/sukna staje.*; *Jak krajesz, to śpiewasz, zacznij szyć – może zapłaczesz.* 3. zošívanie častí postrihaného materiálu: *Dobry krawiec to i patykiem/kolkiem zeszyje.*

Hodnotenie rôznych krajčírskych činností. Ďalšie činnosti zachytené v slovenských prísloviach poukazujú nielen na fázy krajčírskoej práce, ale tiež na potrebnú uvážlivosť osoby, ktorá šije: *Dva razy meraj, raz strihaj.* Keďže náhlivosť v šití bola hodnotená negatívne, od práce krajčíra sa vyžadovala sústredenosť, dôslednosť, jeho pozornosť sa nemohla príliš zamestnávať inými činnosťami: *Husto šit, riedko piť.* Tiež poľská frazeológia prináša také spôsoby šitia, ktoré boli vnímané kriticky, napr. rýchle šitie, na poslednú chvíľu (*szyć sobotnim sztychem, szyć gorącą igłą*), nedbalé šitie (*szyje jak na umarłego*), hrubou niťou a veľkým stehom (*szyje jak dziadowską torbę*).

Krajčírské techniky. Technika krajčírskoej práce je podaná v slovenských parémiách metaforicky. Osobitne bola cenená hustota drobného stehu *Robi stehy ako ovos.*, čoho opakom bolo *Šitie, čo môže každý stich na klinček zavesiť.*, *Šije na zajačí skok.*, *Zošiva ako sadlo.*, ale negatívne bola hodnotená náhlivosť a s tým spojená nedôslednosť šitia: *Šila horúcou ihlou.*, *Len tak z päť na šest' je zošité.* Poľská frazeológia odráža viaceré techniky šitia, ktoré sa prirovnávajú k zvieracím krokom: *szyje jak wilk przez pole* 'šije chvatne a s veľkými stehmi', *drygantowskim szwem szyje* 'nerovno a dlhými stehmi', *szyje to zyjynczym sztychem* 'dlhými stehmi'.

Pracovný nástroj krajčíra. Krajčírskoe remeslo je v slovenskom jazykovom obraze sveta spojené s pracovným nástrojom, ktorým bolo neodmysliteľné spojenie ihly a nite: *Za nitkou sa ihla nájde.* Ich podoba ovplyvňovala kvalitu práce krajčíra: *Ihla veľká ako kól.* – *Ihla hrubá ako kól.*, *Niti hrubé ako dratvy.*, *Kde je nitka najtenšia, tam sa najskoršie urve (roztrhne).* Aj v poľských prísloviach bola základným pracovným nástrojom krajčíra ihla (*Igła krawca żywi, igłą zarabiać na chleb*), ktorá sa používala s niťou (*Gdzie idzie igła, tam i nic iść musi.*). No svoje významné miesto mali aj nožnice (*Krawcy, kiedy się zejdą, mówią o nożycach*).

Slovenské príslovia ukazujú, že ihla a niť boli predmetom prirovnaní k správaní človeka, napr. *Šila horúcou ihlou.*, *Vytáča (vykrúca) ako nitku.*, či rôznym životným okolnosťami *Viší to na tenkej nitke.*, *Medzi mužom a ženou nitku nepretiahneš.* Poľské parémie prinášajú príklad, podľa ktorého sa remeselné zručnosti krajčíra neodvodzovali od použitia vhodných krajčírskych nástrojov: *Dobry krawiec to i patykiem/kolkiem zeszyje.*

Zhrnutie. V poľskej a slovenskej frazeológii sa stretávame s niekoľkými jednotkami, ktoré sú formálne i sémanticky identické: *brať, zobrat' niekomu mieru* – *brać/przyjmować (właściwą) miarę; šit' horúcou ihlou* – *szyć gorącą igłą*; príp. s lexikálnymi odlišnosťami nemeniacími kom-

plexný význam frazémy: *Dziesięć razy mierz, a raz utnij. - Dwa razy meraj, raz strihaj.; szyje to zyjnczym sztychem - šije na zajači skok.* Spoločné sémantické aspekty jazykového obrazu krajčírskoho remesla nájdeme aj v ďalších technikách šitia, ako aj v hodnotení kvality či dôslednosti ušitého, odlišnosti sa prejavujú v chápaní osoby krajčira a v jeho významovom diferencovaní (napr. v slovenčine je výraznejšie zastúpený rodový aspekt, v poľštine zasa závislosť krajčirovej práce od cudzieho materiálu).

III. Záver

Jazykový obraz remesla má v poľskej i slovenskej tradičnej materiálnej kultúre významné miesto, čo dokumentuje rozsiahly frazeologický fond, ktorý možno klasifikovať do dvoch blokov zachytávajúcich: 1. celkové vnímanie remesla (materiálovo menej rozsiahly blok), 2. vnímanie špecifických remesiel (výrazne materiálovo rozsiahlejší blok). Obidva bloky sú vzájomne prepojené prostredníctvom základných sémantických kategórií (osoby vykonávajúcej remeslo, remeselnej činnosti, objektu remeselnej práce), ako aj najsilnejšie prítomného spoločenského, sociálneho a existenčného aspektu, príp. slabšie zachyteného rodového, etického, psychologického, lokálneho i časového hľadiska s vlastnými príznakmi. Tieto znaky poukazujú na spoločné vnímanie remesla vyplývajúce z jazykovo-kultúrnej blízkosti, no ich detailnejšie sémantické špecifikácie často odkrývajú dve jedinečné interpretácie založené na komplementárnosti, nie kontrastnosti.

Navonok sa podobnosti v poľskom i slovenskom ľudovom obraze remesla odkrývajú cez formálne a sémanticky identické frazeologické jednotky (predovšetkým parémie, no i ustálené slovné spojenia), ktorých počet je minimálny (*Remeslo má zlaté dno./ Rzemiosło ma złote dno., Młynár sa wtedy prebudí, keď mu młyn zastane./Młynarzowi przerwie się spanie, gdy mu młyn stanie.; brań (zobrań) niekomu mieru – brać (właściwą) miarę; śić horzącou ihłą – szyć gorącą igłą*). No častejšie sa možno stretnúť so sémanticky podobnými jednotkami, ktoré sú z lexikálneho, syntaktického či morfológického hľadiska čiastočne odlišné (napr. *Veľa remesiel, veľa nešťastia./Siedm rzemiosł, czternaście nieszczęścia., Dziesięć razy mierz, a raz utnij./Dwa razy meraj, raz strihaj.; szyje to zyjnczym sztychem/šije na zajači skok.*). Významovo blízke, ale formálne úplne neidentické jednotky sú v slovensko-poľskom obraze remesla najvýraznejšie zastúpené, a teda predstavujú materiállovú i obsahovú bázu v príspevku realizovaných analýz. Táto skutočnosť môže poukazovať na fakt, že hoci Slovensko a Poľsko sú geograficky blízke krajiny, zachovávajú si jedinečný spôsob vnímania remesla, resp. remesiel.

Literatúra

- Buffá, Ferdinand: Frazeologický slovník poľsko-slovenský. Prešov: Náuka 1998. 276 s.
- Habovštiaková, Katarína – Krošláková, Ema: Človek v zrkadle frazeológie. Bratislava: Tatran, 1990. 224 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. Hlavní redaktori: J. Kačala, M. Pisárčiková a kol. Bratislava: Veda 2003, 985 s.
- Młynarczyk, Ewa: Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła w polskiej frazeologii. Krakov: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2013. 298 s.
- Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich. 1.-4. diel. Red. Julian Krzyżanowski (1.-3. diel), Stanisław Świrko (4. diel). Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1969-1978, 880 s., 1165 s., 996 s., 627 s.
- Slovník slovenského jazyka. 1.-5. zv. Red. Štefan Peciar a kol. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1959, 1960, 1963, 1964, 1965, 815 s., 648 s., 912 s., 760 s., 848 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. 1.-3. zv. Red. Klára Buzássyová - Alexandra Jarošová a kol. Bratislava: Veda, 2006, 2011, 2015. 1134 s., 1087 s., 1104 s.
- Slovník frazeologiczny języka polskiego. 1. a 2. diel. Red. Stanisław Skorupka. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1987. 788 s., 905 s.
- Slovník języka polskiego. Red. Elżbieta Sobol a kol. Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2006. 1357 s.
- Smiešková, Elena: Malý frazeologický slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 272 s.
- Záturecký, Adolf Peter: Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. Bratislava: Tatran, 1974. 756 s.

Linguistic Image of the Handicraft preserved in Slovak and Polish Phraseology

Katarína Dudová

The extensive phraseology collection reflecting the linguistic image of the handicraft in Slovak and Polish can be classified into two blocks: 1. the general perception of the craft, 2. the perception of the specific crafts. Both blocks are interconnected by basic semantic categories (by the person carrying out the craft, the craft activity, the object of craft activity), as well as the most significant social and existential aspect, weaker captured gender, ethical, psychological, local and time-related aspects with their own signs. These features point to the common perception of craft arising from linguistic and cultural proximity, but their more detailed semantic specifications often reveal two unique interpretations based on complementarity, not contrast. The similarities in Polish and Slovak folk image of the craft are revealed through formally and semantically identical phraseological units, the number of which is. More often we can find the grips with semantically similar units that are partly different from a lexical, syntactic or morphological point of view. Semantically close, but formally dissimilar units are the most representative in Slovak-Polish image of the craft, and therefore represent the material and content basis of the analyzes contained in the contribution.